

Utumiaji Wa Kiswahili Na Lugha Za Jamii Kijinsia Nchini Tanzania

Y.P. MSANJILA

University of Dar-es-Salaam, Tanzania

ABSTRACT

This paper has attempted to examine the use of language in relation to gender and used the findings to predict the future of Kiswahili and ethnic languages in remote rural areas in Tanzania. The pattern of language use reveals that there is no significant difference with respect to gender. The paper shows that a higher percentage of both females and males uses more ethnic languages in the domains of home, neighbourhood and workplace than Kiswahili and vice versa. On the basis of the discussion derived from the study, the paper further advocates that both Kiswahili and ethnic languages will continue to be used as functional languages in the remote rural areas for many years to come. The fear that ethnic languages are in danger of disappearance is relevant only in semi-urban rural areas and does not include remote rural villages. The remote rural villages cited in this paper are typical examples of language maintenance in Tanzania.

Keywords: Matumizi ya lugha, jinsia, Kiswahili, lugha za jamii

1. UTANGULIZI

Tafiti mbalimbali zilizofanyika kuhusu utumiaji wa lugha nchini Tanzania zinaonyesha, kwa ujumla, kwamba lugha za jamii (kuanzia sasa tutaziita, LZJ) ziko hatarini kutoweka kutokana na Kiswahili kutumika sana vijijini (Brauner na wenzie (1978); Mochiwa (1979); Rubanza (1979); Batibo (1992); Legere (1992); na Mekacha (1993). Tafiti hizo pia zinadai kwamba kijinsia wanaume wengi wanatumia zaidi Kiswahili kuliko wanawake na pia wanawake wengi wanatumia zaidi LZJ kuliko wanaume. Tafiti hizo zilihusisha maeneo madogo ya utafiti ambayo hayakuzingatia uwakilishi wa nchi nzima (k.m. yalikusisha kijiji, kata, tarafa na ngazi ya wilaya). Uchaguzi wa maeneo hayo pia ulizingatia vigezo vya watafiti vilivyojikita katika maeneo hayo tu.

Tafiti za aina hii ni nzuri kwa kuanzia lakini udhaifu wake ni kwamba mahitimisho yake huwa hayawakilishi hali halisi kitaifa, kwa sababu tafiti hizo toka mwanzo hazikulenga kuhusisha maeneo wakilishi ya nchi nzima. Mbali na tafiti hizo kujikusisha na maeneo hayo madogo ya utafiti, hakuna utafiti wa kijinsia hata mmoja uliofanyika vijijini uliohusu lugha kwa jumla. Baadhi ya tafiti zimegusia tu masuala ya lugha kijinsia hapa na pale bila kuyatolea ufafanuzi wa kina. Kwa mfano, Mekacha (1993) anaripoti kwamba wanaume wengi wanatumia zaidi Kiswahili kuliko wanawake lakini katika utafiti wake

haelezi hao wanaume ni watu wa aina gani, wana sifa gani za ziada kuliko wanawake ambao hawatumii zaidi Kiswahili. Mjadala uliomo katika makala haya unalenga kuziba pengo hili ambalo limekuwepo kwa muda mrefu.

Kimsingi, makala haya yametokana na utafiti mpana uliofanywa na mwandishi kwa ajili ya tasnifu yake ya uzamivu ya mwaka 1999. Utafiti huo ulizingatia maeneo wakilishi ya nchi nzima na ulifanyika baada ya utafiti wa mwisho kufanyika na Mekacha (1993). Kwa kuzingatia utafiti huo mpana, malengo makuu ya makala haya ni matatu: Kwanza ni kutathmini hali halisi ya sasa ya utumiaji wa lugha kijinsia na kulinganisha na matokeo ya tafiti za nyuma ili kuona kama hali ya lugha bado iko vile vile au imebadilika. Pili, kuchunguza utumiaji wa Kiswahili na LZJ kijinsia huko vijijini kwa kuzingatia maeneo muhimu ya matumizi ambayo ni: nyumbani, nje ya nyumbani (kijijini) na kazini. Lengo ni kutaka kujua nani kati ya wanawake na wanaume wanatumia Kiswahili na LZJ zaidi kuliko wengine na kwa nini? Maeneo hayo matatu yameteuliwa yatumike katika makala haya kwa sababu ndio maeneo muhimu yanayotumika katika uchanganuzi wa kutaka kujua nani anatumia lugha gani, anatumia na nani, wapi na kwa nini? Lengo la tatu la makala haya ni kutathmini matokeo ya utumiaji wa LZJ na Kiswahili Kijinsia na hatimaye kuonyesha hali ya lugha ilivyo sasa na itakavyokuwa miaka 80 ijayo ya kizazi hiki. Tathmini hii ya utumiaji wa lugha itazingatia lugha zote mbili yaani, Kiswahili na LZJ. Matokeo ya tathmini hiyo ni ya muhimu siyo tu kwa watunga sera na mipango lugha bali pia kwa wanazuoni wanaotaka kujua mawazo mapya yanayotokea katika taaluma hii ya isimujamii kwa jumla.

2. MKABALA WA KINADHARIA

Mjadala wa kinadharia katika taaluma ya isimujamii bado unaendelea. Mpaka sasa wanazuoni wa sayansi ya jamii hawajakubaliana kimsingi dhana zinazopaswa kutumika katika kuunda na kuelezea nadharia katika uwanja huu wa isimujamii. Kutokana na uelewa huu wa mjadala, makala haya yanatumia nadharia kwa maana pana ya *mkabala* unaofafanua mbinu za sayansi ya jamii zilizotumika kukusanya data na jinsi zilivyochambuliwa hadi kufikia utoaji wa matokeo ya utafiti. Kwa msingi huu makala haya yametumia *mkabala wa uchanganuzi wa kieneo* ulioasisiwa na kutumiwa na Fishman (1972) kuwa ndio unaofaa kutumika kutokana na aina ya utafiti na mbinu zilizotumika kukusanya data.

Mkabala huu unafaa kwa sababu unaelezea mazoea ya watu ya kupenda kuchagua lugha fulani itumike katika eneo fulani na lugha nyingine itumike katika eneo jingine. Kwa kawaida haya mazoea ya watu kuchagua lugha gani itumike katika eneo fulani hufungamana na amali na utamaduni wa jamii husika. Katika kuisitiza mazoea haya ya kiutamaduni katika jamii, Ervin-Tripp (1969) anaeleza kwamba kwa kawaida wasichana hupendelea kutumia lugha ya upole wanapotaka kutoa mawazo yao kuliko wavulana ambao wao hupendelea

kutumia lugha ya ujasiri na ya kujiamini. Haya mazoea ya kiutamaduni hujengwa na kudumishwa na watu wa jamii moja, wenye utamaduni mmoja na lugha moja. Hii ina maana kwamba mtafiti hawezi kupata taarifa sahihi na za kuaminika kuhusu hali ya baadaye ya lugha fulani kama atawauliza watu ambao sio wazawa wa lugha hiyo. Watu ambao sio wazawa wa lugha inayochunguzwa wakiulizwa kuhusu lugha wanayopendelea kutumia watatoa majibu yasiyofungamana na mazoea ya utamaduni wa lugha yenyewe. Ieleweke hapa kwamba msingi wa kutumia mkabala huu wa *uchanganuzi wa kieneo* ni kwamba unahusu watu wa jamii na eneo moja, na wanaoishi pamoja. Vivyo hivyo, makala haya yametumia mkabala huo kwa maana ile ile ya mwanzo ya kuhusisha washiriki wa kabila moja wanaoishi pamoja na kuzungumza lugha moja. Sehemu inayofuata inajadili hali halisi ya utumiaji wa Kiswahili na LZJ kijinsia katika vijiji vya asili ambavyo viko mbali na miji.

3. RUWAZA YA UTUMIAJI WA LUGHA KIJINSIA

Makala haya yametumia matokeo yaliyo katika Jedwali 1 kama msingi wa majadiliano yake.

Jedwali 1. Asilimia ya washiriki wanaotumia Kiswahili na LZJ katika maeneo ya Nyumbani, Nje ya Nyumbani (Kijijini) na Kazini. (*Unatumia lugha gani unapokuwa Nyumbani, Nje ya Nyumbani (Kijijini), na Unapokuwa kazini?*)

JINSIA	VIJJI	IDADI YA WASHIRIKI	KISWAHILI			LUGHA ZA JAMII		
			Watumiaji kwa %			Watumiaji kwa %		
			NYU	KIJ	KAZ	NYU	KIJ	KAZ
Wanawake	Magodi (Pwani)	18	20	24	28	80	76	72
	Mwatehi (Pwani)	20	23	32	34	77	68	66
	Nagulo-Baji Bara)	23	20	26	26	80	74	74
	Ikukwa (Bara)	16	17	22	24	83	78	76
		77	20%	26%	28%	80%	76%	72%
Wanaume	Magodi (Pwani)	24	38	43	32	62	57	68
	Mwatehi (Pwani)	25	45	48	45	55	52	55
	Nagulo-Baji Bara)	21	36	42	30	64	58	70
	Ikukwa (Bara)	24	25	35	25	75	65	75
		94	36%	42%	33%	64%	58%	67

Chanzo: Msanjila (1999).

Ufunguo: **NYU** = Nyumbani; **KIJ** – Kijijini; **KAZ** = Kazini

3.1 WANAWAKE

Jedwali 1 linaonyesha mambo makuu mawili kuhusu utumiaji wa lugha vijijini. Kwanza, wanawake wengi katika maeneo ya nyumbani (80%), kijijini (76%) na kazini (72%) wanatumia zaidi LZJ kuliko Kiswahili. Jambo la pili ni kwamba Kiswahili kinatumiwa na wanawake wachache sana, kwa mfano, wanaotumia Kiswahili nyumbani ni asilimia ishirini (20%), kijijini (26%) na kazini (28%).

Kwa kuzingatia takwimu hizi tunaweza kusema kwa jumla kwamba robo tatu ya wanawake walioko vijijini wanatumia zaidi LZJ na robo yao ndio wanaotumia Kiswahili.

Matokeo haya yanaibua maswali kadhaa ya kujiuliza: Kwanza, ni wanawake gani hao wanaotumia mara kwa mara LZJ na Kiswahili? Wanatumia lugha hizo wanapozungumza na nani na kwa mambo gani. Makala haya yamejaribu kutoa ufafanuzi wa maswali hayo sio tu kwa sababu za kitaaluma bali pia kwa sababu ya kutaka kutumia matokeo haya kutathmini hali ya baadaye ya lugha hizi. Swali jingine la kujiuliza kuhusu matokeo haya ni hili: kwa nini wanawake wengi wanatumia zaidi LZJ na wachache wanatumia Kiswahili? Maelezo yanayotolewa kuhusu maswali haya yamezingatia taarifa za pamoja zilizochanganuliwa kutoka kwenye majibu ya maswali yaliyoulizwa kwenye hojaji na kuhakikiwa na jopo la wahojiwa kwa lengo la kupata majibu stahilivu na yanayokubalika.

Kuhusu ufafanuzi wa swali la kwanza ni kwamba idadi kubwa ya wanawake (76%) wanaotumia LZJ ni wale wanawake ambao wengi wao wana umri wa zaidi ya miaka 40, na baadhi yao ni wale ambao hawajui kusoma, kuandika na kuhesabu na miongoni mwao wamo ambao wamesoma kisomo cha elimu ya watu wazima. Katika kundi hili, pia wamo wachache waliosoma na kuhitimu elimu ya msingi (miaka saba). Katika kundi hili la wanawake wanaotumia zaidi LZJ, wamo pia baadhi ya viongozi wa ngazi za vijiji ambao ni wajumbe wa serikali za mitaa, mabalozi wa nyumba kumikumi wa vyama vya siasa, viongozi wa mila na kadhalika. Kundi hili la wanawake si la kubezwa, ni kundi linaloheshimika vijijini kwa sababu limeshika uongozi wa kimila unaohusu masuala ya wanawake kwa jumla.

Tunapenda ieleweke hapa kwamba kundi hili la wanawake hutumia zaidi LZJ wanapozungumza na watoto wao, wenyewe kwa wenyewe, wazazi, mabibi/mababu, waume zao, ndugu na watu wengine wa vijijini. Makundi yaliyotajwa hapa, nayo pia hutumia zaidi LZJ yanapoongea na wanawake wa kundi hili. Mazungumzo ya wanawake hawa na makundi mengine ya jamii huhusu mada za kawaida katika mazingira yanayowazunguka. Kwa kuwa mada zinazoongelewa zinahusu mambo yanayohusu mazingira yao, ni dhahiri kwamba LZJ hukidhi na hutosheleza mahitaji ya mawasiliano miongoni mwao.

Kuhusu swali la kwa nini wanawake wengi wanatumia zaidi LZJ kuliko Kiswahili, kuna sababu nyingi lakini za msingi ni tatu: Sababu ya kwanza, na ambayo tunafikiri ndio sababu kuu ni kwamba, wanawake kwa asili, wana dhima maalumu kijamii ya kurithisha lugha kwa watoto wao. Mara nyingi hutokea kwamba wanawake hurithisha watoto wao lugha ambayo wao wenyewe wanaielewa na kuimudu vizuri. Kwa wanawake ambao huzungumza lugha mbili au tatu, lugha inayorithishwa kwa watoto wao hutegemea mwanamke mwenyewe na kwa kawaida huzingatia vigezo vifuatavyo: Kwanza, atachagua lugha anayoielewa vizuri, pili, atazingatia lugha inayokubalika na jamii anayoishi ili watoto wake wasipate shida ya mawasiliano, tatu, atazingatia lugha ambayo ina maslahi kwake na kwa watoto wake na mwisho atazingatia lugha aliyo na mapenzi nayo sana. Kwa kuwa wanawake wengi vijijini wao wenyewe

walirithishwa LZJ na wazazi wao kama lugha zao za kwanza, wao pia wanaona ni jukumu lao kijamii kama wanawake (mama) kuendelea kurithisha LZJ kwa watoto wao pia. Wanawake wanaliona jukumu la kudumisha lugha kuwa ni jukumu lao la kwanza na wengine hufuata nyuma yao.

Sababu ya pili inayofanya wanawake wengi watumie zaidi LZJ ni kama tulivyosema huko nyuma kwamba wengi wa wanawake hao wana umri wa zaidi ya miaka 40. Miongoni mwao, wamo wanawake ambao hawakusoma shule na walio wengi wamesoma elimu ya watu wazima. Ieleweke hapa kwamba kwa kutaja sababu ya elimu hatuna maana kwamba wanawake ambao hawakusoma elimu ya msingi hadi darasa la saba hawana elimu kabisa, la hasha. Wanawake hawa wanayo elimu ya kutosha ya asili waliyoipata kwa njia ya mfumo wa elimu usio rasmi ambao kusema kweli hukidhi mahitaji ya jamii katika mazingira wanayoishi. Kutokana na elimu hii ya asili waliyoipata kupitia LZJ, wanawake hawa hutumia zaidi LZJ kwa msingi kwamba ndio lugha waliyoitumia kupatia elimu ya asili na kuelewa jamii wanayoishi nayo na mazingira yake. Wanawake wa aina hii ndio warithishaji wakubwa wa elimu ya asili kupitia LZJ kwa kuwa ndizo lugha wanazozijua sana kuliko lugha nyingine (ikiwemo Kiswahili).

Sababu ya tatu ni hii kwamba wanawake wengi vijijini hawasafiri sana kwenda mjini. Inafahamika kwamba lugha kuu inayotumika mjini ni Kiswahili, hii inatokana na mwingiliano wa makabila mbalimbali. Kwa kuwa mahitaji mengi ya kibinadamu hupatikana huko huko vijijini, wanawake wengi hasa wa umri mkubwa hawaoni sababu za kwenda mjini mara kwa mara. Haja inapotokea ya kwenda mjini kutafuta mahitaji, ama wanakwenda wao wenyewe au huwatuma vijana. Hali hii ya wanawake kutosafiri kwenda mjini mara kwa mara hudumisha mazoea ya kuendelea kuishi na kuwasiliana na watu wa jamii moja. Hivyo kwa wanawake wa aina hii huwa ni rahisi kwao kutumia LZJ zaidi kuliko lugha nyingine.

Tumejadili sana kuhusu wanawake wengi wanaotumia LZJ, hebu sasa tuangalie wale wanawake wachache wanaotumia Kiswahili ni wanawake wa aina gani, kwa nini wanatumia Kiswahili, wanatumia na nani na kwa masuala gani? Jedwali 1 linaonyesha kwamba ni wanawake wachache sana wapatao 24% ndio wanaotumia zaidi Kiswahili vijijini. Asilimia ya wanawake wanaotumia Kiswahili katika maeneo yaliyoteuliwa ni kama ifuatavyo: nyumbani (20%), kijijini (26%), na kazini (23%). Takwimu hizi zinaonyesha kwa jumla kwamba Kiswahili kinatumiwa na wanawake wachache sana vijijini. Ieleweke hapa kwamba wengi miongoni mwa hao wanawake wachache wanaotumia Kiswahili vijijini ni vijana walio na umri chini ya miaka 35. Katika kundi hili la wanawake wanaotumia Kiswahili wamo pia watu wa umri mkubwa ambao ni wachache sana. Hawa ni wale watumishi wa serikali, wafanyabiashara, viongozi wa serikali/dini na wafanyakazi wastaafu. Kundi hili kusema kweli hutumia Kiswahili miongoni mwao wenyewe yaani, vijana kwa vijana, vijana na makundi mengine yaliyotajwa hapo juu. Pia makundi haya hutumia zaidi Kiswahili yanapozungumza na vijana kuhusu masuala ya siasa, elimu, uchumi na biashara, michezo ya kisasa, utandawazi na kadhalika. Kwa kutaja kundi hili

la wanawake hatuna maana kwamba kundi hili halitumii kabisa LZJ wala hatusemi lile kundi la wanawake wengi linalotumia LZJ halitumii kabisa Kiswahili katika mawasiliano yao, la hasha. Wanawake wote kwa jumla wanatumia lugha zote mbili yaani, Kiswahili na LZJ. Tunachosema hapa ni kwamba wapo wanawake wengi wanaotumia LZJ zaidi kuliko Kiswahili na wapo wanawake wachache sana wanaotumia Kiswahili zaidi kuliko LZJ lakini, pamoja na tofauti hii, wanawake wote kwa jumla wana umilisi wa kutosha wa kuzungumza lugha zote kwa kiwango cha kueleweka na wazungumzaji wengine wa lugha hizo.

Kwa kuwa sasa tunaelewa aina ya wanawake wanaopendelea kuzungumza Kiswahili huko vijijini, swali linalofuata ni hili la kutaka kujua kwa nini wanawake hawa wachache wanapendelea kutumia Kiswahili zaidi kuliko LZJ. Zipo sababu kadhaa lakini kwa mujibu wa makala haya tutaeleza sababu kuu tatu. Sababu ya kwanza inatokana na elimu waliyoipata shuleni. Wengi wa wanawake hawa wachache wanaotumia zaidi Kiswahili walihitimu elimu ya msingi ya miaka saba shuleni. Katika miaka yote saba lugha ya kufundishia na lugha ya mawasiliano ilikuwa Kiswahili. Hali hii iliwajengea mazoea ya kutumia Kiswahili miongoni mwao. Pili, kutokana na kupata upeo wa kusoma shule na kuelewa mambo mengi ya kisasa yanayohusu siasa, elimu uchumi, sayansi, na masuala ya biashara, wanawake hawa hujikuta wakitumia Kiswahili kuzungumzia masuala hayo kwa sababu ndio lugha waliyoizoea kuzungumzia mambo hayo tangu wakiwa shuleni. Sababu ya tatu inatokana na aina ya kazi wanazofanya vijijini.

Wanawake hawa wachache wanaotumia zaidi Kiswahili, mbali na shughuli za kilimo pia hujishughulisha na biashara ndogo ndogo ambazo huwalazimu kusafiri mara kwa mara kwenda mjini kutafuta bidhaa za kupeleka vijijini kuuza. Katika kundi hili, wamo pia wanawake ambao ni viongozi wa kamati mbalimbali za vijiji na kadhalika. Shughuli hizi kwa kiasi kikubwa huwafanya wanawake hawa watumie Kiswahili mara kwa mara wanapowasiliana na wateja wao. Utumiaji huu wa Kiswahili na LZJ tuliojadili hapa unatofautiana kwa kiasi fulani na ule wa wanaume. Sehemu inayofuata inajadili utumiaji wa lugha unaohusu wanaume kwa jumla.

3.2 WANAUME

Kwa mujibu wa Jedwali 1, idadi kubwa ya wanaume (wastani wa asilimia 63) wanatumia LZJ zaidi kuliko Kiswahili. Kwa kuzingatia maeneo ya matumizi yaliyoteuliwa, wanaume wanatumia LZJ kama ifuatavyo: nyumbani (64%), kijijini (58%) na kazini (67%). Hii ina maana kwamba ni wanaume wachache (wastani wa 37% tu) ndio wanaotumia Kiswahili. Takwimu hizi zinaibua hoja mbili za msingi: Kwanza, kinyume na matokeo ya tafiti za nyuma (zingatia tafiti zilizotajwa katika 1.0 ya utangulizi), takwimu hizi zinaonyesha kwamba wanaume wengi (63%), kama ilivyo kwa wanawake (76%), wanatumia LZJ

zaidi kuliko Kiswahili. Jambo la pili linalotokana na hoja hiyo ya kwanza ni kwamba wanaume wanaotumia Kiswahili ni wachache (wastani wa asilimia 37) kinyume na matokeo ya tafiti za nyuma. Kwa nini matokeo haya ya mwaka 1999 yatofautiane na yale ya miaka ya nyuma kiasi hicho?

Ukichunguza kwa makini sifa za vijiji vilivyochaguliwa katika utafiti wa 1999 utagundua kwamba vijiji hivyo vina sifa zilizo tofauti na vijiji vilivyowahi kufanyiwa utafiti katika miaka ya nyuma. Vijiji vilivyotumika katika utafiti wa 1999 ni vile vijiji vya asili vilivyoko mbali na miji na barabara kuu na ambavyo karibu wakazi wake wote (zaidi ya asilimia 99) ni wa kabila moja, wenye mila na utamaduni mmoja. Pia vijiji hivyo havifikiki kwa urahisi na vyombo vya usafiri, sifa ambayo hufanya watu wa makabila mengine wasishawishike kwenda kuishi katika vijiji hivyo. Tafiti zinazodai kwamba wanaume wengi hutumia Kiswahili vijijini kuliko LZJ zinatokana na tafiti hizo kufanywa katika vijiji vilivyo na mchanganyiko wa makabila na viko karibu na miji au karibu na barabara kuu zinazopitika wakati wote wa mwaka.

Tunapenda ieleweke hapa kwamba hii idadi kubwa ya wanaume (wastani wa asilimia 63) wanaotumia LZJ zaidi kuliko Kiswahili wana sifa karibu zinazofanana na zile za wanawake (asilimia 76) tulizozijadili katika 3.1 huko nyuma. Kama ilivyo kwa wanawake, wanaume wengi wa vijijini hasa wa umri mkubwa (zaidi ya miaka 40) hawana mazoea ya kusafiri mara kwa mara kwenda mjini kama ilivyo kwa vijana, viongozi wa vijiji na wafanyabiashara. Huku kutosafiri mara kwa mara kwenda mjini kunaweza kuwa ni sababu mojawapo inayofanya wanaume nao waendeleo na mazoea ya kutumia zaidi LZJ kuliko Kiswahili. Miongoni mwa hawa wanaume (63%) wanaotumia zaidi LZJ kuliko Kiswahili wamo pia wasiojua kusoma na kuandika, watu ambao ni rahisi kwao kutumia LZJ kuliko Kiswahili.

Tunapenda kuisitiza hapa kwamba haya mazoea ya wanaume na wanawake ya kutumia zaidi LZJ kuliko Kiswahili yanasababishwa na mazingira ya vijiji husika ambavyo bado taratibu za kimila zina nguvu miongoni mwa wakazi wa vijiji hivyo na wazungumzaji wengine kwa jumla. Nguvu hii ya mshikamano wa kimila na kitamaduni itakapopungua miongoni mwa wakazi wake wenyewe, hiyo ndiyo itasababisha mabadiliko katika uchaguzi wa lugha ipi itumike zaidi kuliko nyingine.

Huku kusema kwamba kanuni na taratibu za kimazoea bado zina nguvu katika vijiji vilivyofanyiwa utafiti huo, haina maana kwamba hao wanaume na wanawake wachache wanaotumia Kiswahili wanakiuka kanuni na taratibu za jamii hizo, la hasha. Wahusika hufuata kanuni na taratibu zinazokubalika kijamii kwa kutumia Kiswahili na wazungumzaji wale tu wanaopenda kuzungumza Kiswahili kwa kuzingatia muktadha na mada za maongezi. Kwa kuwa wakazi wa vijijini wanafahamiana na wanaishi pamoja kwa kushirikiana katika matukio mbalimbali, sio kazi ngumu kwa watumiaji wa Kiswahili kujua watumie Kiswahili na nani na wapi watumie LZJ.

Tunapenda ieleweke hapa kwamba kufahamu na kuzungumza lugha fulani ni vitu viwili tofauti. Mtu anaweza kuifahamu lugha fulani vizuri lakini asipende kuitumia katika mazingira fulani. Mazingira yanayozungumzwa hapa na

yasiyoruhusu kwa mzungumzaji kutumia lugha aipendayo japo anaifahamu sana ni yale ambayo wasikilizaji wake hawako tayari kuitumia lugha hiyo katika mazungumzo hayo kwa sababu mbalimbali za kijamii. Hii ina maana kwamba Kiswahili kutumika na watu wachache vijijini haina maana kwamba wakazi wa vijiji hivyo hawajui Kiswahili, la hasha, hayo ni mazoea tu ya watumiaji wa lugha kama wapendavyo wao wenyewe. Hali hii ya utumiaji wa lugha katika vijiji vya asili inaashiria nini kwa hali ya baadaye ya lugha hizi? Sehemu inayofuata inajadili suala hili.

4. HALI YA BAADAYE YA KISWAHILI NA LUGHA ZA JAMII TANZANIA

4.1 KISWAHILI

Tumekwishaona hali halisi ya utumiaji wa Kiswahili huko vijijini kwamba iko chini sana kwa jinsia zote. Idadi ya wanawake na wanaume wanaotumia Kiswahili mara kwa mara ni wastani wa asilimia 24 kwa wanawake na asilimia 37 tu kwa wanaume. Hizi ni asilimia ndogo sana za watumiaji wa Kiswahili. Kama Kiswahili kingekosa hadhi ya kuwa lugha ya taifa na kimataifa, Kiswahili kingepata upinzani mkubwa sana kutoka LZJ. Lakini pamoja na idadi ya watumiaji wa Kiswahili kuwa ndogo, bado Kiswahili kitaendelea kutumika na kustawi huko vijijini kutokana na sababu za msingi zifuatazo: Kwanza, kuna mikakati ya makusudi inayofanywa na serikali ya Tanzania ya kukikuzi na kukiendeleza Kiswahili kitumike ndani na nje ya nchi kupitia sera ya utamaduni ya Tanzania (1997). Hivi sasa Kiswahili kinatumika katika Mikutano Mikuu ya Umoja wa Afrika (AU), kinatumika katika Bunge la Jumuiya ya Afrika Mashariki na Bunge la Afrika. Huu ni ushahidi tosha wa kuthibitisha kwamba Kiswahili kinakubalika siyo tu na Watanzania bali pia na Waafrika kwa jumla.

Sababu ya pili ni kwamba hata kama watoto wengi wa vijijini hawajifunzi Kiswahili nyumbani kwa sababu wazazi wao wote wanatumia LZJ, bado hiyo siyo sababu ya kutishia maendeleo ya baadaye ya Kiswahili. Watoto ambao hawajifunzi Kiswahili nyumbani hupata nafasi ya kujifunza Kiswahili shuleni kwa miaka saba ya elimu ya msingi. Elimu ya msingi nchini Tanzania ni ya lazima kisheria kwa kila mtoto kuipata. Kupitia njia hii ya elimu ya msingi, kila mtoto hupata fursa ya kujifunza na kukitumia Kiswahili. Mbali na kujifunza Kiswahili kupitia elimu ya msingi, zipo fursa nyingine za kujifunza Kiswahili kupitia: kisomo cha elimu ya watu wazima, kusikiliza redio zinazotumia lugha ya Kiswahili, kusikiliza mikutano mbalimbali ya hadhara inayoendeshwa kwa Kiswahili na kadhalika. Ni dhahiri kwamba hata kama Kiswahili hakitumiwi na watu wengi vijijini, bado wakazi wa vijijini watalazimika hapo baadaye kukitumia zaidi Kiswahili kwa faida zao wenyewe. Miongoni mwa faida hizo ni: Kumwezesha mtu kupata kazi ya kujiajiri au kuajiriwa, kupata elimu na ujuzi

wa kisasa, kusafiri nje ya mkoa au Tanzania, kushiriki katika uongozi wa vijiji, kata, wilaya na kadhalika.

Sababu ya tatu inayofanya tuseme kwamba Kiswahili kitaendelea kutumika vijijini katika miaka mingi ijayo ni haya mabadiliko ya kiuchumi ya kisiasa yanayoendelea duniani hivi sasa. Mfumo wa uchumi wa soko huria unahimiza na kushawishi ushindani wa kibiashara mahali popote ukiongozwa na nguvu ya soko na kwa mujibu wa sheria za nchi. Kufungua huku kwa milango ya biashara na uchumi hakutaishia mijini tu bali kutafika hadi vijijini. Miundombinu inayoendelea kuboreshwa hapa nchini ya kutengeneza barabara za kudumu, kupanua masafa ya mawasiliano ya simu, harakati za uwekezaji zinazoendelea katika kilimo, biashara, madini, elimu na katika maeneo mengine ni baadhi tu ya mikakati ya makusudi inayoendelea chini ya mfumo huria wa utandawazi. Juhudi hizi zinalenga kufika hadi vijiji vya asili vya mbali ili kupanua wigo wa soko la watumiaji wa bidhaa zinazozalishwa kupitia mfumo huu wa utandawazi. Mwingiliano wa makabila vijijini utakuwa ni jambo la kawaida na kwa njia hii, Kiswahili kitaendelea kuwa ndio lugha kuu ya mawasiliano vijijini. Ikiwa Kiswahili kitaendelea kutumika kwa mtazamo huu, LZJ zitakuwa na nafasi gani hapo baadaye? Sehemu inayofuata inatathmini hali ya baadaye ya LZJ hapa nchini.

4.2 LUGHA ZA JAMII

Kwa kuzingatia maelezo yaliyotangulia (3.1 na 3.2) ni dhahiri kwamba idadi kubwa ya jinsia zote yaani wanawake na wanaume, wote wanatumia zaidi LZJ kuliko Kiswahili. Huu ni ushahidi tosha wa kusema kwamba LZJ zitaendelea kutumika kwa kizazi kilichopo yaani miaka 80 ijayo, siyo tu, kwa sababu idadi kubwa ya jinsia zote wanatumia LZJ bali pia kwa sababu idadi kubwa ya vijana wenye umri wa chini ya miaka 35 nao pia wanatumia zaidi LZJ kuliko Kiswahili. Baada ya kizazi hiki kupita yaani miaka 80 ijayo, kuna haja ya kufanyika kwa tafiti nyingine tena ili zitoe tathmini za wakati huo kuhusu hali ya baadaye ya Kiswahili na LZJ.

Kuhusu tishio linalodaiwa kwamba LZJ ziko hatarini kutoweka kwa sababu Kiswahili kitachukua dhima mpya ya kuwa lugha kuu ya mawasiliano hadi vijiji vya asili vya mbali kutokana na mabadiliko ya mfumo wa uchumi huria na utandawazi, bado kwa mujibu wa makala haya tishio hilo halina uzito kwa sasa. Kwa kuzingatia hoja za majadiliano zilizotolewa katika 3.1 na 3.2, makala haya hayaoni kama tishio hilo lina nguvu za kutosha za kuzidhoofisha LZJ zisiendelee kutumika vijijini. Tunasisitiza kwamba LZJ zitaendelea kutumika kwa miaka 80 ijayo kutokana na sababu za msingi zifuatazo: kwanza, watoto wanaozaliwa sasa na watakozaliwa miaka kumi ijayo, bado wataendelea kujifunza LZJ nyumbani kama lugha zao za kwanza na kwamba watoto hawa wataendelea kutumia lugha hizi za jamii na wanavijiji wenzao. Tukichukua kigezo cha watoto wanaozaliwa sasa na watakozaliwa miaka kumi ijayo

kwamba wachache wao wataishi miaka sabini ijayo, hii ina maana kwamba, kwa miaka 70 au 80 ijayo bado katika vijiji hivi vya asili vya mbali kutakuwepo na wazee ambao watakuwa bado wanazungumza LZJ miongoni mwao wenyewe na watoto wao pia.

Sababu ya pili ni kwamba kwa kuwa karibu wanavijiji wote (zaidi ya asilimia 99) ni wa kabila moja, wana utamaduni mmoja na wanaishi kwenye eneo moja, wanavijiji hao wataendelea kudumisha mazoea yao ya kutumia LZJ katika mazingira yasiyo rasmi miongoni mwao wenyewe. Sababu ya tatu ni kwamba pamoja na ukweli kwamba Kiswahili kitaendelea kutumika vijijini katika mazingira rasmi, pia ni ukweli kwamba LZJ nazo pia zitaendelea kutumika katika mazingira yasiyo rasmi. Kwa kuwa Kiswahili ni lugha ya taifa na lugha rasmi na kwa kuwa LZJ ndizo zenye wazungumzaji wengi vijijini na ni za wazawa wa lugha hizo, kwa mantiki hii, Kiswahili na LZJ zote zitaendelea kutumika sambamba bila ya kushindania maeneo ya matumizi mapya. Wanajamii wa vijiji hivyo vya asili vya mbali watakuwa wazungumzaji wa lugha mbili. Hata sasa huko vijijini, Kiswahili kinatumika zaidi kwenye mazingira rasmi na LZJ zinaendelea kutumika katika mazingira yote yasiyo rasmi.

Sababu ya nne ni kwamba kwa kuwa hivi sasa kuna harakati za kufufua matumizi ya lugha za asili zilizokuwa hatarini kutoweka hususani katika nchi za Ulaya (km. lugha ya *Gaelic* ya huko Scotland na lugha ya *Welsh* inayozungumzwa Wales, Uingereza), juhudi hizo pia zitatumika hapa Tanzania na wanaharakati wapendao LZJ ili kuendeleza lugha za jamii kwa kuhamasisha wanajamii wa vijiji hivyo vya asili kuendelea kuzitumia lugha zao za jamii. Wanavijiji wengine nao watahamasishwa na wanaharakati wapendao LZJ ili waendeleo kuzitumia lugha zao za jamii sambamba na Kiswahili. Ikumbukwe hapa kwamba msingi wa lugha yoyote ile wa kuendelea au kutoendelea kutumika hutegemea sana watumiaji wa lugha hiyo. Hii ina maana kwamba utafiti wowote unaofanywa wa kutathimini hali ya baadaye ya lugha katika jamii ni lazima ufanywe kwenye eneo ambalo karibu wakazi wake wote ni wa jamii (kabila) moja ili kuweza kutoa ubashiri unaoaminika zaidi. Huu ndio msingi na sababu kuu ya makala haya kutumia data kutoka katika vijiji vya asili, vilivyoko mbali na miji na barabara kuu na ambavyo karibu wakazi wake wote ni wa kabila moja

5. HITIMISHO

Katika makala haya tumechunguza kuhusu utumiaji wa Kiswahili na LZJ kijinsia katika vijiji vya asili vilivyoko mbali na miji na tumeweza kutathimini hali ya baadaye ya kila lugha. Hali halisi imeonyesha kwamba hakuna tofauti kubwa iliyoonekana kuhusu utumiaji wa lugha kijinsia. Ruwaza ya utumiaji wa lugha imeonyesha kwamba idadi kubwa ya wanawake na wanaume, wote wanatumia zaidi LZJ kuliko Kiswahili. Hali kadhalika, idadi ndogo ya

wanawake na wanaume ndio wanaotumia zaidi Kiswahili kuliko LZJ. Sababu za matokeo haya kutofautiana na yale ya tafiti za miaka ya nyuma zimeelezwa ambapo sababu kuu imetokana na malengo ya tafiti hizo kutofautiana na yale ya 1999 ikiwa ni pamoja na uchaguzi wa maeneo ya utafiti.

Tathmini ya hali ya baadaye ya lugha hizi imeonyesha kwamba lugha zote yaani, Kiswahili na LZJ zitaendelea kutumika sambamba kwa kizazi cha sasa yaani miaka 80 ijayo kinyume na madai ya tafiti za nyuma kwamba LZJ ziko hatarini kutoweka. Hali halisi imeonyesha kwamba wakazi wa vijiji vya asili wataendelea kutumia lugha zote mbili. Kiswahili kitatumika zaidi katika mazingira rasmi na LZJ zitaendelea kutumika kama ilivyo sasa katika mazingira yasiyo rasmi na kwamba lugha hizi hazitashindania maeneo ya matumizi kwa sababu kila lugha ina dhima zake kijamii zinazokubalika na wanajamii wenyewe. Lugha za jamii ambazo tunaweza kusema kwamba ziko hatarini kutoweka ni zile ambazo wakazi wake wa vijijini ni wa mchanganyiko wa makabila na pia vijiji vyenyewe ni vile ambavyo viko karibu na miji au kwenye barabara kuu ambako mawasiliano yako rahisi kwa watu wa aina zote.

MAREJEO

Batibo, H.M. 1992.

The Fate of Ethnic Languages in Tanzania. In: M. Brenzinger (ed.), *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Special Reference to East Africa*, pp. 85–95.

Brauner et al. 1978.

Kiswahili and Local Languages in Tanzania. **Kiswahili** 48(2): 48–72.

Ervin-Tripp, S.M. 1969.

Sociolinguistics. Advances in Experimental Social Psychology. New York: Academic Press, pp. 91–165.

Fishman, J.A. 1972.

Domains and the Relationship between Micro-and Macro-Sociolinguistics. In: J. Gumperz (ed.), *Directions in Sociolinguistics*. Holt, Rinehart and Winston, Inc.

Legere, K. 1992.

Language shift in Tanzania. In: M. Brenzinger (ed.), *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Special Reference to East Africa*, pp. 99–116.

Mekacha, R.D.K. 1993.

The sociolinguistic Impact of Kiswahili on Ethnic Community Languages in Tanzania: A case study of Ekinata. Bayreuth: African studies.

Utumiaji Wa Kiswahili Na Lugha Za Jamii Kijinsia Nchini Tanzania

Mochiwa, Z.S.M. 1979.

The impact of Kiswahili on Ethnic languages: A case from Handeni District. Unpublished M.A. dissertation, University of Dar es Salaam.

Msanjila, Y.P. 1999.

The use of Kiswahili in Rural Areas and its Implications for the future of Ethnic Languages in Tanzania. Ph.D Thesis, University of Dar es Salaam, Department of Kiswahili.

Rubanza, Y.I. 1979.

The Relationship between Kiswahili and other African Languages: the case of Kihaya. Unpublished M.A. Thesis, University of Dar es Salaam.

Wizara ya Elimu na Utamaduni. 1997.

Sera ya Utamaduni. Dar es Salaam.